

УДК: 37.035.6:159.922.6

ШКРЕБТІЄНКО Л. П., ст. викладач
м. Київ

ХРИСТІЯНСЬКІ ЗАСАДИ ЕМОЦІЙНО-ПОЧУТТЄВОГО РОЗВИТКУ ДИТИНИ ПРИ ФОРМУВАННІ ПАТРІОТИЧНИХ ПОЧУТТІВ

У статті розкрито особливості емоційно-почуттєвого розвитку дітей дошкільного віку. Проаналізовано його вплив на виховання моральних та патріотичних почуттів особистості на основі біблійної заповіді шанування батьків.

Ключові слова: емоційно-почуттєвий розвиток, дошкільний вік, християнські засади, моральні та патріотичні почуття.

В статье раскрываются особенности эмоционально-чувственного развития детей дошкольного возраста. Проанализировано его влияние на воспитание нравственных и патриотических чувств личности на основании библейской заповеди почитания отца и матери.

Ключевые слова: эмоционально-чувственное развитие, дошкольный возраст, христианские принципы, нравственные и патриотические чувства,

The article describes the features of emotional and sensory development of preschool children. Analyze its impact on the education of moral and patriotic feelings of the individual on the basis of the Biblical commandment respect his father and mother.

Keywords: emotional and sensory development, preschool age, the Christian principles of moral and patriotic feelings

Постановка проблеми. В контексті особистісно-орієнтованої моделі сучасної освіти концептуально важливим є положення про здійснення психолого-пе-

дагогічного впливу через внутрішній світ дитини. Першими сходинками до її внутрішнього світу є позитивні емоційні переживання, які за умови цілеспрямованого

виховного процесу, перетворюються у почуття, вищий продукт культурно емоційного розвитку особистості. Почуття є стійким емоційним ставленням до певних явищ дійсності. Одним з найважливіших складників формування емоційно-почуттєвої сфери дитини є патріотичні почуття, оскільки саме вони, на нашу думку виступають мірилом, божої заповіді "шануй батька й матір свою".

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. У науковій літературі широко представлені дослідження емоційної сфери особистості. Провідні психологи (О.Л.Кононко, В.К.Котирло, А.Д.Кошелева, Л.П.Стрількова, Т.П.Хризман і т. д.) одноставно висловлюють думку про багатоманітність функцій емоційних процесів: спонукальну, оцінну, смислоутворювальну, підкріплюючу, орієнтувальну, тонізуючу тощо [4, с.16]. Проте в науковій психолого-педагогічній літературі майже не приділяється уваги патріотичним почуттям дитини, а тим паче в контексті християнських цінностей.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). У статті розкриваємо поняття емоції, почуття, первинного емоційного тону. Робимо спробу представити їх як системоутворюючий компонент впливу на патріотичні почуття. З огляду на спрямованість нашого дослідження становить інтерес визначення особливостей емоційно-почуттєвого розвитку та його вплив у вихованні патріотичних почуттів старших дошкільників на основі біблійної заповіді.

Первинний емоційний тон відчуттів модифікує поведінку дитини у напрямку максимізації чи мінімалізації теперішнього стану, визначає тип поведінки як "наближення" чи "уникнення" об'єкта. Ситуативні емоційні переживання залишають на об'єкті емоційні "позначки", виконуючи функцію оцінки та упорядкування впливів оточуючої дійсності.

Роль і значення емоцій у дитячій психіці відмічав французький психолог А.Валлон: "сама емоція... створюють перші зв'язки дитини з її соціальним середовищем і стають основою для формування наміру та розумової здатності... Сенс ситуації переживається до всілякого аналізу завдяки викликаних нею діями та установками. Ця практична інтуїція у психічному розвитку задовго передреде здатності розрізнення та порівняння. Вона є першою формою розуміння" [1, с.120-123]. Сама емоційний фон стає передумовою формування в подальшому релігійності особистості дитини. Проте нерідко цей фон пов'язують виключно із зовнішнім середовищем. Так, наприклад існує в побуті думка, що релігійність дитини формується за рахунок включеності її в релігійну церковну практику, проте справжня релігійність набувається в системі емоційних зв'язків у батьківській родині.

Ж.Піаже досліджуючи емоційно-почуттєвий розвиток дітей відмічав, що когнітивна та емоційна регу-

ляція дій одночасно розвивається у дитини, підкреслював важливу роль почуттєвої сфери: "...сама почуття дають діям необхідну енергію, в той час як знання накладають на поведінку певну структуру" [5, с.63]. На нашу думку, навіть при одночасності розвитку когнітивної і емоційної регуляції діти мають проходити етапи домінантних пріоритетів. Так в ранньому дитинстві акценти мають зміщатися на емоційну складову взаємодії дитини із соціумом в цілому, і релігійним зокрема. Лише по мірі дорослішання частка когнітивної складової зростає і має вирівнятися у показниках з емоційним пізнання. Якщо вона перевищить почуттєво-емоційні характеристики по інтенсивності і зосередженості, то призведе до деформаційних процесів у розвитку дитини, де "норма", "примус" буде домінувати над "любов'ю" та "даруванням".

П.М.Якобсон, який досліджував проблему виховання почуттів у дітей, наголошував на необхідності спиратися у навчально-виховному процесі на емоційно-почуттєву сферу дитини. Переживання, проходячи через емоційно-почуттєву сферу, формують ставлення дитини до того чи іншого об'єкта. За П.М.Якобсоном моральні почуття мають такі стадії розвитку: емоційний відгук, сприйнятливність до почуттів інших людей, співчуття, переживання почуттів із іншими людьми [10].

Переживання у дошкільників досить часто виступають єдиним фактором, що спонукає або гальмує активність. На думку В.Г.Асєєва одна із функцій емоцій полягає в тому, що вони визначають значущість об'єкта, суб'єкта чи явищ оточуючого середовища, на їх модальність, позитивність чи негативність. Діти молодшого дошкільного віку здатні швидко давати оцінку-штамп "добрий – поганий", досить лише однієї несприятливої ситуації, як одразу іде незадовільна оцінка "ти поганий". Причиною є недостатній досвід переживань. Саме тому слід "формувати у дітей досвід переживань і відчуттів та разом з тим необхідність обережності в спонуканні дитини до вживання у мові оцінок, які швидко перетворюються у мовні штампи" [4, с.24]. Значення емоцій полягає в тому, що емоції дитини розглядаються в першу чергу як внутрішня система підкріплення до діяльності, певна система афективної селекції "корисних" з точки зору генетичної програми розвитку стимулюючих ситуацій і форм поведінки на даному віковому етапі.

За допомогою почуттів дитина виявляє своє ставлення до того, що їй подобається чи не подобається, що хвилює, чому вона радіє (почуттєва сфера формується, під впливом виховання). Роль почуттів підкреслював у своїх творах К.Ушинський: "ніщо – ні слова, ні думки, ні навіть вчинки наші не виражають так якісно і правильно нас самих і наше відношення до світу, як наші почуття; у них відбивається характер не окремої думки, не окремого рішення, а всього змісту душі нашої і її будови" [8, с.117-118].

Особливістю молодшого дошкільного віку є те, що ситуативна емоція, виконує функцію оцінки. Пізніше

емоційні оцінки диференціюють у свідомості дитини предмети на приємні та неприємні, формуючи вибіркове ставлення до них. Таким чином ці оцінки слугують упорядкуванню впливу зовнішнього світу. Прикладом, вони є однією форми (добра – погана), оскільки дитина швидше здатна усвідомити “яка я”, ніж “хто я”. Емоційні оцінки збуджують дитячу активність, або, навпаки, гальмують. Вони можуть бути різного ступеня інтенсивності: від емоційного тону відчуттів до усвідомлених оцінок (оціночних дій). Така емоційно-оцінкова поведінка легко фіксується (не залежно від предметного змісту) на ранніх етапах розвитку дитини [4, с.22].

Дошкільний вік характеризується інтенсивним емоційним життям, тому в цей період важливо дбати про емоційний розвиток дитини. Ставлення дітей до близького їм оточення сповнене почуттями, які спонукають їх до пізнання, мотивованої діяльності. Дошкільники ще не здатні приховувати своїх почуттів і проявляють їх як реакцію на ситуацію, що склалася. Дитина одразу відповідно реагує на похвалу, зацікавлення – проявляє гаму почуттів задоволення, радості і т. д. Саме подібні почуття мають стимулюватися у дитини при пізнанні Бога. Натомість, на практиці, батько нерідко лякають дитину образом Творця. Деформує тим самим взаємодію з Абсолютом.

У старшому дошкільному віці почуття стають більш стійкими. Якщо раніше окрім батьків і близьких дитина нікого не сприймала, то в цьому віці вже з’являються улюблені друзі, улюблені місця де дитина любить проводити час. І якщо в цьому віці у дитини простежується спротив щодо відвідування богослужінь, які були часткою буття родини протягом всього її розвитку, то ми можемо говорити про наявність емоційного травматичного досвіду, пов’язаного із відвідуванням храму. Тобто в системі емоційних переживань дитини зафіксований елемент “нормативного насилля”.

Важливою умовою розвитку емоцій у дитини є те, наскільки у неї організована здатність до емпатії, тобто вміння поставити себе на місце іншого (найкраще організувати цей досвід на практиці, в ідеальній уяві дитини). Головною умовою є досвід взаємодії дорослого і дитини, позитивна емоційна валентність та емоційна привабливість, яка походить від дорослого. Якщо з якихось причин порушується контакт дитини та дорослого, дитини стає безпомічна у засвоєнні предметного змісту (емоційне реагування знижується) [4, с.27].

З огляду на спрямованість нашого дослідження становлять інтерес особливості емоційно-чуттєвої сфери дошкільника, психологічні механізми впливу на його розвиток. За даними психологічних досліджень емоційні процеси у ранньому дитинстві проходять певні етапи розвитку. Розглянемо їх, починаючи з немовлячого періоду. Перші емоції дитина здатна відчувати одразу після народження (фізіологічні потреби), негативні емоції виникають на 1 – 2-му місяці життя

(фізіологічні потреби). Для 3-го місяця характерне виникнення “комплексу пожвавлення” – позитивних емоцій, для 6-го – поява таких емоцій, як образа та незадоволення. На першому році життя з’являється симпатія – передумова розвитку почуття обов’язку, турботи, любові (Ю.І.Лисенко) та почуття здивування. Проявляється симпатія дитини до людей, які тривалий із нею тривалий час спілкуються (спілкування дорослого є умовою виникнення позитивних емоцій у дитини). Емоційні реакції дитини у довербальний період є головним засобом взаємодії.

Новоутворенням, що відбувається у дитини протягом 1 –3-х р. є виникнення почуттів до об’єктів, яких вона не бачить у даний момент (сумує за мамою) та відмічається розвиток вищих почуттів. Перші моральні вчинки (А.В.Запорожець, Л.З.Неверович) проявляються у 4 – 5 років, змінюється зміст афектів – виникає синтонія (відкликання дитини на емоційний стан інших людей, що є основою співчуття), співпереживання, почуття обов’язку, здатність до усвідомлення своїх вчинків, почуття сорому, совісті – і стає основою мотивації у дошкільників.

У цьому віці відмічається здатність до ідентифікації за дослідженнями Д.Й.Фельдштейна дитина враховує не лише свою точку зору, але й інших, вона здатна наслідувати суспільні функції близьких людей. Психолог Ж.Піаже довів це за допомогою тесту, що може бачити лялька з різних місць. Якщо у дитини не розвинута здатність до ідентифікації, то вона не зможе дати відповідь. Результатом було те, що у 3 – 4 роки дитина здатна ставити себе на місце іншого і досягає високого рівня даної здатності до кінця 5-го року життя [9, с. 151].

У старшому дошкільному віці дитина намагається встановити схожість та відмінність з близькими їй людьми – батьками, братами, сестрами і т. д. У неї з’являються почуття радості, гордості за вчинки інших, дитина “копіює” моральні стандарти, поведінку, манери людини, на яку хоче бути схожою. О.Л.Кононко [3] визначає за результат процесу ідентифікації – розвиток зачатків почуття совісті, вміння поділяти чужі переживання, продумувати і планувати стосунки з близькими людьми. Суттєвою зміною ролі емоцій старших дошкільників є те, що вони перетворюються у суб’єкт емоційних переживань

У формуванні цих процесів важливого значення набувають не лише близькі дитині люди, але і герої літературних творів, поведінку яких вона апробує у своїх вчинках, доки почуття не стають утвердженими та стабільними: “Завдяки почуттям у дошкільника виникають ті чи інші моральні орієнтири, стабілізуються цінності, утверджуються часові обмеження, що дозволяють формуватися довільній поведінці з її фінальністю, результативністю, завершеністю” [2, с.36]. Ці зміни, які відбуваються у психічному розвитку старших дошкільників визначають специфіку цього вікового періоду.

Вік 5–7-ми років характеризується розвитком естетичних, моральних та інтелектуальних почуттів. Дитина здатна оцінювати добре та погане, прекрасне та огидне в житті, літературі та інших видах діяльності.

Особливостями емоційного розвитку дітей дошкільного віку (за Г.А.Урунтаєвою) є:

- засвоєння соціальних норм вираження почуттів;
- зміна ролі емоцій у процесі діяльності, формування емоційного захоплення;
- становлення більш свідомих, узагальнених, розумних, довільних, позаситуативних почуттів;
- формування вищих почуттів – моральних, інтелектуальних, естетичних [7, с.260].

Моральні почуття (за П.М.Якобсоном) – це такі, які відчуває людина при сприйманні явищ дійсності під призвою морального начала від категорій моралі, вироблених суспільством [10]. Ці почуття проявляються в емоційних ставленнях особистості до своєї поведінки та поведінки інших. До моральних почуттів зараховують і почуття патріотизму, яке нерозривно пов'язане з почуттям національної гідності, гордості, національної самосвідомості, почуття поваги, любові.

У поведінці дітей старшого дошкільного віку відмічається інтенсивне засвоєння моральних норм та чинників, виникнення соціальних мотивів і емоційних переживань здійснюється не шляхом пасивної адаптації дитини до потреб середовища, що її оточує, а відбувається у активній формі, в процесі діяльності, яку дитина здійснює" [6, с.33]. І саме тут на перший план виходить творча взаємодія з дитиною у процесі пізнання Бога.

Одним з найважливіших та найвищих моральних почуттів, які формуються у дошкільників є почуття патріотизму. Це почуття є одним із найсуттєвіших показників моральності особистості. Моральний аспект патріотизму бере виток із сутності поняття "патріотизм", що означає *любов до Батьківщини*. Термін "батьківщина" етимологічно походить від найрідніших людей – батьків. Таким чином, патріотизм – це складний комплекс почуттів, що включає любов до Батьківщини, яка починається з любові до матері, рідної природи, рідних місць, рідного міста чи села, свої витокі патріотичні почуття беруть з найближчого оточення, з яким дитина починає взаємодіяти від народження.

Тобто заповідь "шануй батька й матір свою" не обмежується лише батьками, а відповідає всьому комплексу взаємодії дитини зі своїм родом, своїм народом. Останнє неможливе без пошани до власної мови, своєї землі і цілої Батьківщини.

Важливим для виховання патріотичних почуттів є дошкільний вік, коли активізується інтерес дитини до соціального світу, суспільних явищ. Сенситивність цього вікового періоду полягає ще й у пріоритетності емоційної сфери дошкільника, який іде у своїх вчинках переважно за почуттями.

Патріотичні почуття формуються у ранньому дитинстві – зі сприйняття рідного краю, близького ото-

чення, і врешті-решт Бога. За П.М.Якобсоном, патріотичні почуття – це перший, із яскравих проявів моралі, що формується і розвивається, стає більш зрілим і свідомим: "Тому і суттєво, щоб всі моменти ознайомлення дитини з рідною країною, з її культурою, з її минулим, з її духовним багатством породжували у ній глибокий емоційний відгук [10, с.203].

Аналіз літературних джерел дав змогу виокремити основні напрями виховання патріотичних почуттів, якими є наступні:

- народознавчий напрям – суб'єктивне ставлення до батьків (любов, турбота, повага і т. д.), сім'ї, родини, роду, народу, який має спільну батьківщину (чуття єдиної родини) і отримав в дар від Творця саме цю конкретну землю;
- українознавчий напрям – ціннісне ставлення до духовного світу своєї нації: вірування, історії, культури, мови, народних традицій, звичаїв, національних символів; здатність до національного самовизначення; ідентифікація себе як представника народу з релігійно-духовним надбанням;
- краєзнавчий напрям – суб'єктивне ставлення до місця народження, хрещення, проживання та поховання членів роду; знання про вулицю, місто (село), край, природу та географію своєї держави.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, зазначимо, що врахування емоційно-почуттєвого розвитку особистості має стати підґрунтям для розробки нових і вдосконалення існуючих методологій і методик з виховання патріотичних почуттів дітей старшого дошкільного віку, де основою патріотичності виступає біблійна заповідь "шануй батька й матір свою".

ЛІТЕРАТУРА:

1. Валлон А. Психическое развитие ребёнка. – М., 1967. – 312 с.
2. Вікова та педагогічна психологія./ О.В. Скрипченко та ін. – К., 2006.- 285 с.
3. Кононко О.Л. Психологічні основи особистісного становлення дошкільника: Автореф. дис... д-ра психол. наук. – К., 2001. – 37 с.
4. Кошелева А.Д. и др. Эмоциональное развитие дошкольников./ А.Д.Кошелева, В.И.Перегула, О.А.Шараева; Под ред. О.А.Шаграевой, С.А.Козловой. – М.: Издательский центр "Академия", 2003. – 179 с.
5. Пиаже Ж. Избранные психологические труды. – М., 1969. – 659 с.
6. Развитие социальных эмоций у детей дошкольного возраста: психологические исследования / Под. ред. А.В.Запорожца, Я.З.Неверовича. Науч.-исслед. ин-т дош-го воспитания АПН СССР. – М.: Педагогика, 1986. – 176 с.
7. Урунтаева Г.А. Дошкольная психология. – М.: Издательский центр "Академия", 1997. – 336 с.
8. Ушинский К.Д. Человек как предмет воспитания. Опыт педагогической антропологии // Собр. соч. М.: Изд-во АПН РСФСР, 1950. – Т. 9. – 562 с.
9. Фельдштейн Д.И. Психология развития личности в онтогенезе / Науч.-исслед. ин-т общей и педагогической психологии Акад. пед. наук СССР. – М.: Педагогика, 1989. – 280 с.
10. Якобсон П.М. Эмоциональная жизнь школьника (психологический очерк). – М.: Просвещение, 1966. – 291 с.